

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Тетяна Анатоліївна ЗАЯЦЬ,
доктор економічних наук, професор,
завідувач відділу проблем формування соціального капіталу
Інституту демографії та соціальних досліджень
ім. М. В. Птухи (м. Київ),
scap@online.ua

УДК 332.12(477)

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК РЕСУРС МОДЕРНІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто призначення соціального капіталу як ресурсу модернізаційного розвитку в складних суспільно-політичних та соціально-економічних умовах. Запропоновано розглядати соціальний капітал як важливий інституціональний структурний компонент суспільного капіталу, його провідну ланку, що значною мірою визначає напрями і форми розвитку сучасного суспільства. Встановлено, що нарощування соціального капіталу сприяє зміцненню зв'язків у новому соціальному середовищі; активізує процеси саморозвитку суспільства, а також його модернізаційного оновлення. Саме в цьому полягає провідна роль соціальної капіталізації. Обґрунтовано, що успішна реалізація ідей соціального капіталу можлива лише у відповідальному громадянському суспільстві, яке орієнтується на мету соціального прогресу та може забезпечити реалізацію соціальних інтересів громадян, громадських організацій, влади і місцевого самоврядування. Таким чином, основна ідея соціальної капіталізації повинна реалізовуватися в площині формування самодостатнього рівня соціодинаміки в суспільстві.

Ключові слова: соціальний капітал, соціально-економічний розвиток, модернізація, ресурси розвитку.

Соціальний капітал будь-якої країни є своєрідним затребуваним суспільством ресурсом, залученим в економічний обіг, функціонування якого дає змогу одержувати додаткову вартість саме завдяки продуктивним і розгалуженим соціальним зв'язкам і взаємодіям. На відміну від інших форм капіталу, насамперед фізичного і фінансового, його капіталізована вартість лише зростає внаслідок

споживання, а процес відновлення відбувається через механізм соціального інвестування, насамперед у соціогуманітарну сферу, завдяки чому він є надійним катализатором прогресивних модернізаційних змін у всіх сферах суспільного буття.

Різні модифікації сучасного трактування соціального капіталу як сукупності інститутів та пов'язаних з ними відносин і норм, що кількісно та якісно визначають характер соціальних взаємодій у суспільстві, дають підстави для його поділу на соціальний капітал горизонтальних зв'язків, сформованих на рівні соціальних мереж та норм, які забезпечують ідентичність та спільність завдань, впливають на продуктивність і добробут кожної з різнофункціональних спільнот людей у суспільстві; соціальний капітал вертикальних зв'язків — відповідні суспільні інститути та явища, що визначають поведінку і стратегії діяльності на загальнодоступному рівні окремих різнофункціональних спільнот і відносини між ними. Відсутність зв'язків, що поєднують різні соціальні групи, може перешкоджати доступу до інформації та матеріальних ресурсів, здатних позитивно впливати на досягнення певної мети спільноти.

Фундаментальні положення теорії соціального і людського капіталу знайшли ґрунтовне опрацювання в наукових працях таких відомих вчених, як: П. Бурдье, Дж. Коулмен, Р. Патнем, Ф. Фукуяма — та були значно поглиблені в наукових працях українських вчених, серед яких — В. М. Геець, О. А. Гришнова, Г. А. Дмитренко, В. І. Куценко, Е. М. Лібанова, Л. С. Лісогор та інші. У системі сучасних наукових поглядів представлено різні бачення та концептуальні підходи до трактування категорії «соціальний капітал», походження якого пов'язано з науковим надбанням Роберта Патнема, який висунув ідею *Social Capital* як феномена, що відображає громадські погляди членів суспільства, існування соціальних норм, що розвивають колективну економічну діяльність і рівень довіри до суспільних інститутів.

Попри значні наукові здобутки, окремі аспекти цієї проблематики потребують окремого дослідження та оцінки з позиції вимог нового етапу розвитку українського суспільства, що прагне подолати корупцію і бюрократизм як основні бар'єри на шляху до демократичного суспільства і таким чином вийти на принципову нову траєкторію суспільного розвитку з домінуванням демократичних цінностей, свободи підприємницької діяльності та якомога повною реалізацією тих можливостей, що надає сформований соціальний капітал суспільства.

Мета статті полягає у визначенні функціонального призначення соціального капіталу як ресурсу модернізаційного розвитку в складних суспільно-політичних та соціально-економічних умовах.

Сучасне дослідження актуальних проблем соціального капіталу має міждисциплінарний характер, оскільки здійснюється у межах різних галузей науки — соціології, економічної теорії, політології у контексті аналізу явищ і процесів різних сфер суспільної життєдіяльності. Зростання уваги до проблеми соціального капіталу обумовлено необхідністю формування нової концепції розвитку суспільства на основі глибокого переосмислення сутності та рушійних сил трансформаційних перетворень. Методологічною основою формування соціального капіталу є сучасні вітчизняні та зарубіжні наукові теорії, концепції, парадигми, які намагаються пояснити тенденції трансформаційного розвитку продуктивних сил в процесі їх еволюції.

Перші спроби розробити концептуальні засади ефективного забезпечення соціальних потреб людей та високого добробуту у взаємозв'язку з проблемами формування раціональних систем життєзабезпечення населення та соціальних зв'язків належать французьким та англійським вченим XVI–XVIII ст.ст. (Т. Мор, Т. Кампанелла, Е. Кабе, Ф. Фур'є, Р. Оуен), які вели активний науковий пошук

нових форм організації життєдіяльності населення зі створенням належних умов для різноманітної трудової діяльності та забезпеченням нагальних соціальних потреб людей, запропонувавши створення комун з розвиненими соціальними комплексами для обслуговування всіх членів суспільства.

Новий етап еволюції наукових поглядів європейських вчених щодо соціального капіталу та шляхів соціального розвитку країн пов'язаний з досягненнями класичної економічної науки, зокрема з ім'ям видатного англійського вченого Адама Сміта, з появою у 1776 році його наукової праці «Дослідження про природу та причини багатства народів», у якій викладено концепцію економічного лібералізму з ідеєю розвитку «економічної людини». Серед інших представників класичної політичної економії слід відзначити погляди німецького вченого Густава Шмаллера, який вважав за необхідне комплексно досліджувати соціальні аспекти економічного розвитку країни з урахуванням всієї багатогранності та складності суспільних відносин, насамперед зважаючи на національні інтереси, традиції, етнічні особливості. У контексті досліджуваної проблеми заслуговує на увагу доктрина соціальних реформ англійського філософа та економіста Джеймса Мілля з його твердженнями про те, що виробництво і розподіл всебічно взаємодіють між собою — якщо в економічно відсталих країнах досягнення добробуту можливе шляхом збільшення виробництва, а у розвинених — через удосконалення механізму розподілу створених благ [1, с. 4–20].

Важливе значення для розумінні процесів формування соціального капіталу відіграла концепція «оптимуму Парето», розроблена представником неокласичної економічної школи відомим італійським вченим Вільфредо Парето, який відмовився від традиційних підходів щодо оцінки кількісної характеристики корисності, обґрунтувавши поняття суспільної корисності. У зв'язку з новими закономірностями і тенденціями розвитку ринкової капіталістичної економіки світу ХХ ст., посиленням її індустріалізації, спеціалізації, концентрації та монополізації, істотно змінилося співвідношення між економічним та соціальним розвитком країн і регіонів, посилилися темпи та розширилися масштаби розвитку соціальної сфери. Пріоритетного значення для формування сучасних ідей соціального капіталу набувають ідеї відомого українського вченого-економіста Михайла Туган-Барановського, зокрема теорія розподілу, викладена у науковій праці «Соціальна теорія розподілу» (1913 р.), згідно з якою дослідження процесів розподілу повинно бути тісно пов'язане з динамікою соціально-економічного розвитку країни. Теорія мала успіх в умовах індустріалізації, коли високими темпами розвивалась промисловість, зростав попит на робочу силу у промисловості та будівництві. З формуванням постіндустріальної економіки та її інноватизацією відбулась зміна традиційних уявлень і поглядів.

Наразі визнано, що соціальний капітал як інноваційний ресурс сучасної економічної модернізації є інституціоналізованою структурною складовою суспільного капіталу, результатом плідної колективної соціальної взаємодії, що ґрунтується на довірі, порозумінні та відповідальності, об'єктивно характеризує реальний внесок різних суб'єктів у створення нової вартості, розгалуження соціальних взаємозв'язків і соціальний розвиток у цілому. Своєрідне ядро соціального капіталу утворює людський капітал, представлений реалізованими в економічній практиці природними здібностями людини, креативністю мислення, життєвим досвідом, моральними цінностями, культурою праці, а також потенціалом здоров'я та мотивацією до продуктивної трудової діяльності. Його формування на належному рівні забезпечує соціальна мережа відповідних інституцій, її зрілість і розвиненість є важливим індикатором потенціалу соціального капіталу в країні. Процесу формування соціального капіталу властивий ефект синергетики, коли громадська

активність людей зміцнює державні інститути, а чинні інститути, в свою чергу, створюють середовище, у якому формується, прогресує громадянське суспільство. Доведено, що на формування соціального капіталу суспільства, зміну його структурних характеристик негативно впливає надмірна диференціація населення за рівнем добробуту — зростання бідності має адекватне відображення у зростанні активності суспільних організацій. Усталеними є ознаки неоднорідності соціального капіталу, який поділяють на репродуктивний соціальний капітал (обсяг позитивної соціальної діяльності щодо відтворення капіталу); продуктивний соціальний капітал (обсяг позитивної соціальної діяльності, яка дає приріст соціального потенціалу); деструктивний соціальний капітал (обсяг негативної соціальної діяльності нелегальними, кримінальними і девіативними структурами та окремими індивідуумами).

Запаси людського капіталу в більшості країн світу значно перевищують ВВП, а сформовані співвідношення між людським та фізичним капіталом складаються з перевагою першого, зростаючи з 3,6 раза в Нідерландах до 7 разів у Великій Британії [2, с. 30–34]. Підвищення ролі соціального капіталу в модернізаційному розвитку обумовлено необхідністю поширення партнерських відносин між суб'єктами (особами, колективами, регіонами), посилення їх продуктивної взаємодії як економічних агентів з метою досягнення соціальної гармонії, уникнення конфліктів, розвитку етнічних та культурних відносин.

У контексті завдань модернізації державного управління соціальний капітал доцільно розглядати як досягнутий синергетичний ефект від взаємодії людського капіталу з відповідними державними та приватними інституціями, наслідком якої є формування певних конкурентних переваг для економічної системи у вигляді соціально справедливого розподілу створених матеріальних і духовних благ, належної фінансової та територіальної доступності послуг, соціальної згуртованості й єдності. Отже, в економічному сенсі соціальний капітал є інституціоналізованою структурною складовою суспільного капіталу, результатом плідної колективної взаємодії, реальним внеском різних її суб'єктів у створення нової вартості та досягнення соціального ефекту на основі формування сприятливого простору для реалізації можливостей людського капіталу. За таким розширеним трактуванням не викликає сумніву коректність застосування терміна «капітал» до нематеріальних об'єктів та можливість об'єктивної оцінки соціальних зв'язків для збільшення національного багатства країни та її регіонів.

Механізм дії соціального капіталу полягає в забезпеченні легітимності соціальних відносин, соціальної згуртованості, впорядкованості соціального життя в цілому, а відтак — і в реалізації шансів кожної людини на професійне зростання, прийнятну за умовами сфери докладання праці, гідну оплату праці, духовне зростання в межах нового соціального середовища, сприятливого для добровільної і продуктивної співпраці та створення належних умов для нормального перебігу процесів життєдіяльності. Завдяки цьому можна істотно активізувати суспільні зусилля в напрямі вирішення соціально-економічних проблем, пов'язаних зі зниженням рівня корупції, обмеженням бідності населення та розв'язанням соціально-трудових конфліктів. Проблеми з трансформацією суспільних відносин в Україні значною мірою пов'язані з втратою конструктивного соціального капіталу і накопиченням деструктивного. Формування потужного соціального капіталу, його залучення до державотворчих процесів є необхідною передумовою економічного зростання. Проте однією з основних проблем для українського суспільства залишається відсутність традиційно розвинутої форми самоорганізації населення — розвинута місцева самоорганізація і середній клас є своєрідними необхідними

елементами соціального менеджменту у формуванні і реалізації загальних інтересів щодо формування соціального капіталу в країні.

Виходячи з первинного значення латинського терміна «капітал» (як головного, надзвичайно важливого), власне процес капіталізації доцільно досліджувати як певну систему соціально-економічних відносин, сформовану в процесі його нагромадження, обігу та використання, внаслідок чого значно зростають обсяги первинно авансованих інвестицій. У загальноекономічному сенсі капіталізація — багаторівневий, багатоаспектний і достатньо складний процес, що охоплює матеріальні й нематеріальні активи, всі сфери економіки (капіталізація банківської сфери, ринків, сфер економічної діяльності, окремих підприємств тощо). Досягнутий рівень ринкової капіталізації характеризує усталеність і ефективність тих чи інших економічних та соціальних процесів у зв'язку із підвищенням незалежності від зовнішніх чинників та збільшенням варіативних можливостей розвитку [3, с. 58; 4, с. 5]. Наразі проблема соціальної капіталізації полягає у трансформації різних форм соціальних взаємодій у продуктивну економічну силу, спроможну створювати додаткову вартість і тим самим сприяти економічному зростанню.

У партнерських відносинах збільшується дохідність економічної діяльності через гармонізацію соціальної поведінки, зростання результативності використання ресурсного потенціалу; наразі соціальні відносини (як стосунки між спільнотами) доповнюють виробничі — між роботодавцем та індивідом. Потенціал соціального капіталу проявляється у рівні гармонізації соціальних відносин у суспільстві загалом та в межах окремих функціональних і територіальних спільнот на базі співробітництва і партнерських зв'язків. Комплексно дослідити процес його формування в економічній сфері можна за рівнем взаємодії основних соціальних інституцій, а також за наявними системними взаємозв'язками між формальними та неформальними структурами. У методологічному аспекті необхідно враховувати, що ключовою характеристикою розвинутого людського суспільства як соціального капіталу є відносини довіри, які проявляються на індивідуальному і на суспільному рівні; саме вони визначають прогресивний розвиток суспільства, який залежить не тільки від реалізації ринкових принципів господарювання, а й від ефективності тих неформальних відносин, що ґрунтуються на принципах взаємодії серед членів світової спільноти.

Процес соціальної капіталізації є полісуб'єктним — в ньому беруть участь представники органів законодавчої та виконавчої влади, місцевого самоврядування, суб'єктів підприємництва, територіальні громади, суспільно-громадські організації і рухи, релігійні та конфесійні об'єднання, великі та малі групи людей, об'єднаних професійними, сімейними й дружніми стосунками чи спільними інтересами. Об'єктом капіталізації є власне результат продуктивних форм соціальних взаємодій, досягнутий на основі взаємовигідних угод, соціальної компетенції і солідарності, партнерських стосунків, соціально відповідального ведення бізнесу, тобто того, що наразі забезпечує нову якість суспільного розвитку як неконфліктного та гармонізованого.

Важливість соціального капіталу для модернізаційного розвитку економіки полягає у створенні нових стимулів гармонізації соціальної поведінки людей у суспільстві через посилення довіри та дружніх відносин між суб'єктами на всіх рівнях суспільної організації — від сімейного до суспільного. Необхідно зазначити, що головним результатом реалізації потенціалу соціального капіталу (як системи відносин) є зниження асоціальних проявів економічної поведінки суб'єктів. У зв'язку з цим, основна ідея соціальної капіталізації повинна реалізовуватися в площині формування самодостатнього рівня соціодинаміки в суспільстві, усвідомленні того, що повноцінне відтворення людського потенціалу є прерогативою

не тільки держави і владних структур, але й безпосередньо кожного громадянина. Успішна реалізація цих ідей можлива лише за умови формування відповідального громадянського суспільства, здатного забезпечити узгодженість соціально значущих інтересів громадян, суспільних об'єднань, органів державної влади та органів місцевого самоуправління, а також надійний захист прав і свобод громадян, конституційного ладу і демократичних принципів розвитку.

Основні чинні компоненти сформованого соціального капіталу країни (спектр формальних і неформальних взаємодій, у тому числі способи та методи кооперації, дотримання нормативних настанов і правил поведінки, знання, інформація, кваліфікація, професіоналізм) істотно посилюють позиції всіх суб'єктів економічної діяльності, а відтак позитивно впливають на характер модернізаційних процесів в економічній та соціальній сферах. Звідси випливає важливість досягнення узгодженості державних регуляторів економічного розвитку та забезпечення соціальної згуртованості в суспільстві. На жаль, ця теза не завжди знаходить підтвердження в українських реаліях. Зокрема прийняті останнім часом урядові рішення у сфері соціальної політики щодо реформування соціального захисту, зменшення пенсійних виплат працюючим пенсіонерам на тлі підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги та транспортні послуги, а також зростання цін на соціально значущі споживчі товари навряд чи сприятимуть підвищенню рівня соціальної згуртованості українського суспільства.

Наразі невисокий міжнародний рейтинг України та її регіонів у таких важливих сферах, як інформатизація суспільства, розвиток інноваційної економіки та ефективне управління суспільними процесами обумовлений не лише суто економічними причинами, але й багаторічним ігноруванням ролі суто соціальних чинників. Доводиться визнати, що посилення тісного взаємозв'язку та взаємозалежності між сучасними модернізаційними трансформаціями та нагромадженим соціальним капіталом є закономірністю суспільного розвитку, а відтак вона повинна повною мірою бути врахована у здійснюваній державній політиці економічного і соціального розвитку країни.

Список використаних джерел

1. *Гець В. М.* Яке майбутнє у соціальної держави? // Економіка України. 2013. № 1. С. 4–20.
2. *Нечаев Д.* ФРГ: Принципы сотрудничества государства с неправительственными объединениями (90-е годы) // Мировая экономика и международные отношения. 2002. № 12. С. 30–34.
3. *Головаха Є., Горбачик А., Паніна Н.* Україна та Європа: результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження. К. : Ін-т соціології НАН України, 2006. 142 с.
4. *Данилишин Б. М., Заяць Т. А.* Перспективи відтворення людського ресурсу // Урядовий кур'єр. 2006. № 129. 14 липня.

Надійшла до редакції 01.12.2016

Заяц Т. А. Социальный капитал как ресурс модернизационного развития

Рассмотрено назначение социального капитала как ресурса модернизационного развития в сложных общественно-политических и социально-экономических условиях. Предложено рассматривать социальный капитал как важный институциональный структурный компонент общественного капитала, его ведущее звено, которое в значительной мере определяет направления и формы развития современного общества. Установлено, что наращивание социального капитала способствует укреплению связей в новой социальной среде; активизирует процессы саморазвития общества, а также его модернизационного обновления. Именно в этом заключается ведущая роль социальной капитализации. Обосновано, что успешная реализация идей социального капитала возможна только в ответственном обществе, ориентирующемся на цели социального прогресса, которое может обеспечить реализацию социальных интересов граждан, общественных организаций, власти и местного самоуправления. Таким образом, основная идея социальной капитализации должна реализовываться в плоскости формирования самодостаточного уровня социодинамики в обществе.

Ключевые слова: социальный капитал, социально-экономическое развитие, модернизация, ресурсы развития.

Zaiats, T. A. Social Capital as a Resource of Modernization

The expediency of the study of social capital as institutionalized structural component of public funds is considered. It is established that the implementation capacity of social capital makes it possible to ensure the growth of social cohesion in the new social environment; formation of sociodynamics self-sufficient society. Successful implementation of these ideas is possible only if the formation of a responsible civil society that can ensure consistency of socially significant interests of citizens, public associations, public authorities and local government apparatus.

Keywords: social capital, social and economic development, modernization, development resources.

